

УДК [94:331.105.44](477)

Соболь П.І., Миколаївський державний університет імені В.О. Сухомлинського

Соболь Петро Іванович, 1940 р.н., кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Має понад 100 наукових і науково-методичних праць, близько 60 науково-популярних краєзнавчих статей в періодичній пресі. Лауреат обласної культурологічної премії ім. М.М. Аркаса. Коло наукових інтересів – українізація на Півдні України в 1920-30-ті роки, історія радянських голодоморів XX століття (культурологічний аспект), сталінські політичні репресії 30-х років, сучасні проблеми національно-культурного відродження України.

Опір українізації у профспілках Півдня України: 20-ті роки XX століття

У статті розглядаються факти, тенденції спротиву радянській політиці українізації в профспілках Півдня України 1920-х років, які зумовили її крах.

In the following article are examined facts and tendencies of the resistance to the soviet policy of Ukrainization in the trade unions of the South of Ukraine in 1920-s, which caused the fall of this policy.

ПРОБЛЕМИ українізації в професійних спілках України 20-х років XX ст. присвячено ряд праць істориків [1], в яких відмічені певні успіхи цього процесу, наводяться факти спротиву профактива українізаційній політиці радянської влади. Однак у більшості праць автори уникають аналізу українофобії як антипода українізації, виявлення її згубного впливу на останню.

Мета дослідження – на основі статистичного і фактичного матеріалу довести провал політики українізації профспілкового руху на Півдні України в 20-ті роки через значний спротив антиукраїнських, шовіністичних сил.

Значення українізації профспілок не підлягає сумніву, оскільки це торкалося масової організації робітників і службовців. Її українізація надавала можливість призупинити русифікацію серед профспілкової маси і здійснювати вплив на зворотний процес – українське національнокультурне відродження. Але відмічені гіпотетичні можливості не були синхронізовані ні в часі, ні в просторі.

Так, вересневий 1923 р. Пленум Одеського губкому рекомендував профспілковим органам широко розповсюджувати українську мову серед своїх членів. За календарним планом, розробленим губернськими органами, профспілки мали українізуватися у три етапи: до 15 листопада 1924 р. – спілки робземліс, робос, радпрацівників, медсантруд, харчовиків, до 1 лютого 1925 р. – будівельників та транспортників, до 1 травня 1925 р. – решта

окривділень профспілок [2].

Накреслений план українізації профспілок був хибним по декількох параметрах.

По-перше, визначав конкретні числа місяця і року виконання, що було не реальним з точки зору виміру такого складного і багатофункціонального явища як українізація (її реалізація передбачала комплекс заходів, розбіжних у часі).

По-друге, план складався без урахування наявного етнічного складу профспілок. А саме – основна маса робітництва, членів профспілок, мешкала в містах або селищах міського типу, а тому її національний склад наближався до складу цих міст, який у південному регіоні не був українським.

Так, у Одесі була найнижчою у порівнянні з іншими промисловими центрами України частка українців у національному складі робітників і службовців – 23,7%. Низьким й було знання української мови: говорили нею – 18%, читали – 7,2%, писали – 4,3% [3]. У складі робітництва Миколаєва нараховувалось 36% українців [4].

Низький відсоток українців серед робітництва обумовлював невелику їх частку і у складі профспілок. Так, у 1922-23 рр. серед членів Миколаївської профорганізації українці становили лише 13,4%, тоді як росіяни – 66%, євреї – 15,9% [5].

Реалізація українізаційних заходів у профспілковій сфері багато в чому залежала від позицій профапарату. А він також був не українським. Так, за даними на 1 березня 1924 р., навіть серед низового профактиву (завкоми, місцевкоми, уповноваже-

ні) Миколаєва було 40,5% росіян, 26,5% євреїв, 23,7% українців та 9,3% інших [6].

Отже, профспілки Півдня мали потужний етнічний репродуктивний показник антиукраїнських настроїв, що виявив українофобії, які суттєво знижували потенційні можливості українізації.

Більш-менш позитивних результатів в українізації вдалося досягти у Первомайському окрузі. На початку 1925 р., там було цілком українізовано спілки робземліс, робос, на 75-80% – нарзв'язок та робкомгосп, на 25-50% – окррад профспілок (далі ОРПС), медсанпраці, будівельників, робітників мистецтв (далі робмис), нархачу та шкіряників. Майже не українізувалися спілки розпрацівників, металістів, робітників місцевого транспорту. Серед 23-х профактивістів добре знали українську мову 5 (21,7%), задовільно – 9 (39,1%), слабо – 6 (26,1%), взагалі не знали троє (13%) [7].

Подібна ситуація ставила українізацію в профспілках на межу зриву, поховання її ще в зародку. Спробували виправити становище в проміжок 1926-29 рр., шляхом поповнення лав профорганізацій та її активу за рахунок українців.

Частка українців у національному складі робітництва за цей час зросла: у Одеському окрузі з 23,9% до 24,3%. У Миколаївському – з 43,4% до 47,7%, у Херсонському – з 48,9% до 64,3%. Найвищим був показник у Первомайському окрузі – 68,8%.

З огляду на національний склад регіону це не було значним досягненням, бо ступінь володіння українською мовою залишався низьким: у Одеському окрузі він піднявся лише на 1%, у Миколаївському – на 8,6%, Херсонському – на 9,1% [8].

Отже, для більшості робітництва, членів профспілок, мовою спілкування залишалася російська, що не дає підстав говорити про успіхи українізації. Можна лише констатувати факт ознайомлення незначної частки профспілкових мас з українською мовою, в основному у її письмовому варіанті. Так, в Одеському окрузі могли читати українською мовою 44,3% робітників, писати – 38,3%, у той час як розмовляли в родині лише 11,6% [9]. Така ж ситуація спостерігалася і в інших південних округах.

Не будучи закріпленою розмовною практикою, українська мова швидко забувалася, перетворювалася у “мертву”.

Незважаючи на кількісне збільшення українців в профорганізаціях, жива українська мова, особливо в Одесі, майже не жила, збори, засідання проводилися росій-

ською.

На заваді цього стояло укорінене ще з часів царату зневажливе ставлення до української мови. Якщо який-небудь член спілки висловлювався українською, він не знаходив розуміння, з нього кепкували, це було чимось надзвичайним.

Заважала цьому й малоросійська ментальність – сором'язливість, страх виглядати “білою вороною” у російському оточенні.

Зате українофоби не гребували аніякими образами, лайками, анекдотами щодо української мови і українізації взагалі.

Особливо розперезалися вони на Миколаївському суднобудівному заводі ім. Марті. Так, продавець Біла заявила державній комісії, що українську мову вона ненавидить і принципово буде розмовляти російською [10]. Ще більш цинічно і брутально щодо української мови висловився заступник головного бухгалтера заводу Новиков: “Українська мова – це собача мова, і вчити я її не буду. Краще відправте мене у Великоросію”. Виробничий товариський суд ухвалив рішення про виключення Новикова з профспілки і звільнення з підприємства, однак директор заводу Кухта відмінив його і обмежив покарання лише доганою [11].

На заводі ім. Марті під тиском українофобів по суті відбувався процес згортання українізації. За три місяці 1930 р. на величезному підприємстві було організовано усього шість гуртків української мови, які, до того ж, працювали незадовільно. Наприклад, на доці з числом службовців 260 чоловік було відкрито лише один гурток з 40 осіб, відвідування якого не перевищувало 10-15 слухачів. Службовці головної кузні заводу майже місяць по суті зривали роботу гуртка: з 36 осіб його відвідували лише 5-10 чоловік. І це, незважаючи на те, що заводоуправління за вороже ставлення до українізації уже звільнило співробітника Зеленюка [12].

Не зовсім переконливими були посилення на брак викладацьких кадрів. Про що красномовно свідчив такий факт: 30 квітня 1930 р на завод ім. Марті була направлена педагог Земницька для проведення занять в гуртку українознавства.

При першій зустрічі з головою завкому її пообіцяли викликати, як тільки будуть організовані курси. Минали дні, за ними тижні, але Земницьку так ніхто й не викликав. 11 травня вона знову йде до завкому. На цей раз голова представляє її культбригадирові, який називає число відкриття курсів – 13 травня. Але й в цей день Земницька у

червоному кутку так і не дочекалася слухачів гуртка українознавства [13]. Наведений факт був непоодиноким. Він свідчив про те, що керівники профспілкових організацій як могли відхрещувалися від українізації на підприємстві.

Тенденція на згортання українізації спостерігалася на Миколаївському заводі сільськогосподарського машинобудування “Плуг і молот”. Останнє рішення ЦК КП(б)У від 23.12.1929 р. про посилення процесу українізації в промислових округах у партійній і профспілкових організаціях не обговорювалося, ніяких завдань з цього приводу перед робітниками не ставилось. Мало того, гурток українознавства, що працював в минулому році, з ініціативи завкому розпущено.

Газета “Красний Николаев” повідомляла: “З 1200 робітників заводу – 80% українців, які вимагають укромови. Робочі маси через своїх активістів тиснуть і на керівні організації, але вони до вимог мас нечутливі. Окремі члени партії негативно ставляться до українізації, і ніхто не дає належної відсічі таким великодержавним шовіністам, як робітник Годлевський, який свої почуття до українізації формулює так: “Мені, – каже, – краще англійську мову вивчати, ніж українську” [14].

Гальмував спробу українізації на заводі “Плуг і молот” і райком спілки металістів, який спромігся викреслити з кошторису культкому кошти на утримання керівника українським драмгуртком [15].

На Херсонщині досить активний опір українізації чинила спілка сільських кооперативних товариств “Дніпробуг”. Її співробітники у березні 1925 р. відмовились продовжувати навчання на курсах української мови (курси проіснували лише два місяці) на тій підставі, що немає грошей на оплату праці викладачеві. З 40 чоловік співробітників 20 спочатку погодилися вивчати українську мову, але потім відмовились – мовляв немає в цьому потреби. Голова Дніпробугу Грушевенко підвів щодо цього таке резюме: “Для мене досить того, що знають співробітники” [16].

Херсонській окружній комісії у справах українізації прийшлося направити в “Дніпробуг” викладача української мови, а також деяку кількість української літератури (вони посилались на відсутність її), що дозволило б у певній мірі виправити становище [17].

Але ці заходи суттєво не зрушили спра-

ву українізації у “Дніпробузі”, антиукраїнські сили продовжували її блокувати. Через майже п’ять років картина виявилась такою: в Херсонській окружній спілці споживчих кооперативних товариств “Дніпробуг” (на 1 січня 1930 р.) з загальної кількості службовців 120 чоловік віднесено до 1-ої категорії – 40 (33%), до 2-ої – 34 (28%), ухилились від перевірки аж 46 чоловік (39%). Серед відповідальних працівників першу категорію мали 17 чоловік, другу – 15, щодо спеціалістів, то вони мали відповідно: перша – 3, друга – 2 [18]. Відсутність у всіх службовців третьої категорії наводить на думку про формальний підхід до визначення ступеня володіння українською мовою. Наведені дані свідчать про те, що майже половина працівників окружної спілки “Дніпробуг” ухилились від українізації (не перевірялись, або ж не підлягали перевірці), нехтувала нею значна частина відповідальних працівників, особливо спеціалісти.

Наслідки діяльності цієї спілки виявилися невтішними. На книжкових полицях книготоргуючих організацій “Дніпробугу” часто можна було бачити книжки впереміжку з оселедцями, майже ніякої культроботи по розповсюдженню української літератури вони не вели (нерідко їх місячний товарообіг складав лише 5 крб.) [19].

Частими були факти відверто войовничого прояву українофобії в установах спілки “Дніпробуг”. Так, коли представник комісії у справах українізації Велика завітала до кооперативної установи, що на Миколаївщині (яка мала найтісніші зв’язки з селянством), і запитала завідуючого торговим відділом Хаселева: “Чому це величезна директива на село про постачання вчителства борошном писана російською мовою?”, їй, глузуючи, відповіли: “Там (тобто на селі) маленьких бумажек не понимают, когда их пишут по-украински, а такую и серьезную директиву совсем не разобрали б”. А голова місцевому Дніпробугу Ланчковський відповів ще відвертіше з неприхованим роздратуванням: “Мы украинизацией не интересуемся. Этим делом занимается администрация, у нее и спрашивайте” [20].

У цих ворожих до українізації шовіністичних випадках прослідковуються дві тенденції: 1) під прикриттям надуманого “непонимання” селянами рідної мови розповсюдити на село російську мову, сприяючи цим його русифікації;

2) утвердження тези про неповноцінність української мови шляхом розповсю-

дження гасла російського обивателя: “Ви як, серйозно чи по-українському?” У них (російських шовіністів) те, що “серйозне” пишеться мовою російською, а все інше, “несерйозне” – українською.

Керівники і актив профспілок чинили опір розповсюдженню україномовної профспілкової газети “Профробітник”. Газета “Шлях індустріалізації” з цього приводу повідомляла: “На заводі ім. Марті культбригадир ремонтного цеху Цацкін вважає, що уже досить начитались “отих” (мається на увазі українських) газет і неварто надалі ними перейматися”.

А голова завкому “Союзхліб” заявив ще категоричніше: “Коли я почну поширювати газету “Профробітник”, то у мене зменшиться передплата на газету “Труд”, яку обіцяв ще раніше агентові підтримати”. Цей же профпрацівник приклав зусилля до того, щоб з переходом “Червоного Миколаєва” на українську мову, передплата по млинам на цю газету поменшала [21].

Профактив шкодив українізації у будь-якій ситуації, при будь-яких обставинах. Ось ще один характерний приклад: у квітні 1929 р. Миколаївська ОРПС мала відрядити трьох чоловік на курси українознавства для вищих лав профактиву, які організувала Всеукраїнська Рада профспілок у Києві. Але з’явилися тільки двоє, й ті без жодних засобів для існування. Третій приїхав із значним запізненням, через що його повернули назад [22]. У 1931 р. заступник голови міської комісії з українізації, який обстежував установи та заводи песимістично зазначав, що він не бачить перспектив українізації профспілок. Ні на заводах, ні в установах українська мова та культура не запроваджувалися. Під час перевірки радпарату жодна особа з техперсоналу профспілок не з’явилася. Навіть для участі у перевірочних комісіях із 112 профосередків надіслали своїх профставників три [23].

Отже, профактив відверто блокував українізаційні заходи, прикладав чималі зусилля до того, щоб українізація в профспілках не відбулася.

Не могла зрушити з точки “замерзання” українізацію в профспілках культурно-освітня робота, яка здійснювалася профспілковими клубами, бібліотеками. У національному складі членів клубів переважали росіяни та євреї. Так, в Одеських клубах нараховувалося 22,2% українців, 33,4% росіян та 40,8% євреїв. Тому навіть самі члени клубів чинили опір впровадженню украї-

їнської мови. Так, був випадок, коли робітники – залізничники відмовилися слухати лекцію. Тому для проведення українізаційної роботи у таких умовах необхідні були кваліфіковані працівники – українці, брак яких, особливо у містах, відчувався дуже гостро [24]. Так, серед членів правління клубів Одеси українці склали 21,5%, ще нижчим був відсоток – 14,7 – тих, хто розмовляв українською мовою. Не набагато краще володіли нею (24,4%) й керівники аматорських гуртків. Тому не дивно, що з 337 профспілкових клубів Одеси у 1927 р. 81,3% проводили свою роботу російською мовою, а лише 13,1% – українською [25].

Із 51 штатного культпрацівника Миколаєва тільки 5 володіли українською мовою. Серед виборного культактиву (524 чол.) було 420 українців, але вони майже не знали рідної мови. І, як наслідок, велика профспілка металістів на середину 1928 р. спромоглася організувати два українські драмгуртки і два хори української пісні. В напівпорожніх аудиторіях на підприємствах цієї спілки було прочитано українською мовою лише сім лекцій. Масова робота в індустріальних профспілках проводилася виключно російською мовою [26].

Слабким місцем українізації культурно-освітньої роботи спілок були бібліотеки. Не вистачало відповідно підготовлених бібліотечних працівників. Так, в Одесі українцями були 9,8%, мовою володіли 23,5% бібліотекарів [27]. У документах зазначалося, що основна маса бібліотекарів українізаційну роботу не проводила, не вивішувала рекомендаційних списків, не знайомила читачів з літературними новинками. У Миколаєві були випадки, коли у бібліотекаря просили яку-небудь українську книжку, він радив приходити завтра, коли її відшукують, а сьогодні взяти російську.

Мізерним був фонд української книжки, крім того, надто повільними темпами відбувалося його поповнення. Так, у Миколаєві в 1928 р. профспілкові бібліотеки мали 100 тис. примірників, серед яких українських – лише 7 тис. (7%) [28].

Отже, українізаційна робота у культурно-освітніх закладах профспілок так же проводилася в умовах антиукраїнських настроїв, які виливались: або у відкриті протидії українізації (прояви українофобії), або ж у індеферентність, бездіяльність щодо впровадження її заходів і вимог. Пояснення цього досить традиційне для південного регіону – низький прошарок українців у

складі культпрацівників і культактивістів, слабка володіння ними українською мовою, особливо на її розмовному шаблі. Останнє якраз стояло на заваді відкриття українських драматургів, хорів, запровадження жанрів усної декламації тощо.

Аналіз виявленого статистичного і фактичного матеріалу щодо спротиву українізації у профспілках Півдня України дозволяє зробити певні узагальнення і висновки:

1. Шалений опір українізації, що його чинили лідери і активісти профспілкових організацій, відсікав українське робітництво і службовців від можливостей задовольнити природний потяг до рідної мови і культури, чим прискорював їх русифікацію.

2. Українофобія створила соціальну сут-

ність профспілок як захисної організації трудящих. У протиборстві з українізацією вони перетворюються в захисників та провідників чужої мови і культури в українському суспільстві.

3. В результаті того, що на керівних шаблях профспілкових організацій переважав антиукраїнський елемент (росіяни і зрусифіковані євреї), який відверто блокував українізаційну роботу, українізація в профспілках не відбулася. Мали місце лише адміністративні спроби її впровадження, що принесли майже нульовий ефект.

Проблема спротиву українізації (ширше – українофобії) у профспілках Півдня України потребує подальшого аналізу систематизації на основі виявлення і накопичення нових статистичних, етнографічних, історичних матеріалів та документів.

Література

1. Бондарчук П.М. Українізаційні процеси у профспілковому русі УСРР (1920-ті роки). – К., 1999; Його ж. Українізація і профспілки УСРР у 20-ті роки // Історія України. – 1999. – № 21-24; Його ж. Профспілки УСРР як об'єкт і суб'єкт політики українізації (1920-ті роки): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2000; Стремєцька В.О. Участь профспілок в українізаційних процесах на Півдні України в 1920-ті роки // Наукові записки НАУКМА. – Т. 19. – 4. 1. – К.: “КМ Академія”, 2001.
2. Красный Николаев. – 1924. – 27 грудня.
3. Стремєцька В.О. Політика українізації на Півдні України у 20-30-ті роки ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2001. – С. 68.
4. Красный Николаев. – 1928. – 7 червня.
5. Отчет Николаевского окрисполкома 6-му съезду советов за 1922-23 гг. – Николаев, 1923. – С. 148.
6. Там само. – С. 21.
7. Звіт Первомайського окрвиконкому за 1923/24 рік та за 1-й квартал 1924/25 р. – Первомайськ, 1925. – С. 21.
8. Підраховано нами за: ЦДА ГОУ. Ф. – 1. – Оп. 20. – Спр. 2249. – Арк. 58, Національний перепис робітників та службовців України (жовтень-листопад 1929 р.): 3б. стат. матеріалів. – Х., 1930. – С. 99-100.
9. Стремєцька В.О. Вказ. праця. – С. 70.
10. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-99. – Оп. 1. – Спр. 313. – Арк. 12.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4172. – Арк. 17.
12. Шлях індустріалізації. – 1931. – 21 лютого.
13. Соболь П.І. Українізація на промислових підприємствах Миколаївщини (1920-30-ті роки) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (3б. статей). Вип. 16. – Київ; Донецьк, 2001. – С. 86.
14. Красный Николаев. – 1930. – 8 лютого.
15. Там само.
16. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-2. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 526.
17. Там само. – Спр. 391. – Арк. 2.
18. Там само. – Ф. Р-99. – Оп. 1. – Спр. 345. – Арк. 2.
19. ДАМО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 436. – Арк. 15.
20. Червоний Миколаїв. – 1930. – 27 квітня.
21. Шлях індустріалізації. – 1930. – 26 жовтня.
22. ДАМО. – Ф. Р-778. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 138.
23. Там само. – Ф. Р-823. – Оп. 1. – Спр. 247б. – Арк. 2.
24. Статистичний бюлетень Одеської ОРПС. – 1927. – № 2. – С. 82-84.
25. Там само. – С. 90-91, 1929. – № 3. – С. 18-19.
26. ДАМО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 436. – Арк. 18-19.
27. Статистичний бюлетень Одеської ОРПС. – 1927. – № 2. – С. 85.
28. Красный Николаев. – 1928. – 10 травня.